

Η ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ: ΤΥΠΟΙ ΓΟΝΕΩΝ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΑΙΔΙΩΝ ΚΑΙ ΓΟΝΕΩΝ ΩΣ ΠΡΟΒΛΕΠΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

EMPATHY IN ADOLESCENCE: PARENTING STYLES AND INDIVIDUAL FACTORS OF CHILDREN AND PARENTS AS PREDICTORS

Αικατερίνη Βάσιου
Επίκουρη Καθηγήτρια
Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε.
Πανεπιστήμιο Κρήτης
avasiou@uoc.gr

Ηλιάνα-Φανή Ανδρονικίδου
Εκπαιδευτικός, Med
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
ilianand@hotmail.com

Αναστασία Κρασανάκη
Εκπαιδευτικός, Med
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
akrasanaki@hotmail.com

Σπυρίδων Τάνταρος
Καθηγητής, Τμήμα Ψυχολογίας
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
sgtan@psych.uoa.gr

Περίληψη

Οι πρακτικές ανατροφής και διαπαιδαγώγησης που ακολουθούν οι γονείς έχουν καθοριστική σημασία για τη συναισθηματική εξέλιξη των παιδιών. Η ενσυναίσθηση, ως σημαντική ικανότητα των παιδιών που συνεπάγεται ποικίλες θετικές κοινωνικές συμπεριφορές, φαίνεται ότι συσχετίζεται με τις πρακτικές των γονιών τους και ότι υπόκειται σε αλλαγές κατά την εφηβεία. Η παρούσα έρευνα είχε ως σκοπό να διερευνήσει τη σχέση της ενσυναίσθησης παιδιών εφηβικής ηλικίας με τους τύπους των γονιών τους. 127 έφηβοι και έφηβες συμπλήρωσαν τις κλίμακες Parenting Styles and Dimensions Questionnaire και Basic Empathy Scale. Από τα αποτελέσματα προέκυψε πως η γνωστική ενσυναίσθηση των εφήβων συσχετίζεται θετικά με τον διαλεκτικό και παραχωρητικό πατέρα, καθώς και με τη διαλεκτική μητέρα. Επιπλέον, η διαλεκτική μητέρα και το φύλο των κοριτσιών αναδείχθηκαν ως προβλεπτικοί παράγοντες της γνωστικής και συγκινησιακής ενσυναίσθησης των εφήβων. Τα ευρήματα είναι σημαντικά για την κατανόηση της γενικότερης συμβολής των γονέων στη συναισθηματική ανάπτυξη κατά τη διάρκεια της εφηβείας.

Λέξεις κλειδιά

Ατομικοί παράγοντες, τύποι γονέων, ενσυναίσθηση, εφηβεία, προβλεπτικοί παράγοντες.

Abstract

Parenting nurturing practices are crucial to children's emotional development. Empathy, as an important ability of children that implies a variety of positive social behaviors, seems to be related to parents' practices and it seems to change during adolescence. The present research investigated the relationship between parenting styles and adolescents' empathy. 127 adolescents completed the Parenting Styles and Dimensions Questionnaire and the Basic Empathy Scale. The findings showed that the students' cognitive empathy was positively related to the authoritative and permissive father as well as the authoritative mother. Moreover, authoritative mother and gender emerged as predictors of adolescents' cognitive and emotional empathy. The results are important for understanding parents' general contribution in emotional development during adolescence.

Key words

Adolescence, empathy, individual factors, parenting styles, predictors.

0. Εισαγωγή

Η έννοια της ενσυναίσθησης (*empathy*) αναφέρεται στο κατά πόσον μπορεί κάποιος άτομο να τοποθετηθεί στη θέση κάποιου άλλου ατόμου και να αντιληφθεί τις σκέψεις του και τα συναισθήματά του (Avcı & Sak, 2021) και συνεπάγεται ποικίλες θετικές κοινωνικές συμπεριφορές (Wagers & Kiel, 2019). Πρόκειται για μία βασική ανθρώπινη ικανότητα, η οποία βοηθά στη ρύθμιση των σχέσεων και υποστηρίζει τη συνεργασία και την ομαδική συνοχή (Rieffe, Ketelaar & Wiefferink, 2010). Θεωρίες ανάπτυξης της ενσυναίσθησης υπογραμμίζουν τον ρόλο της ανατροφής (Stern & Cassidy, 2018), καθώς η ενσυναίσθηση φαίνεται ότι συσχετίζεται με τις γονικές πρακτικές κοινωνικοποίησης και ότι αναπτύσσεται μέσα σε κοινότητες ή ομάδες ανθρώπων (Cikara & Van Bavel, 2014). Κατά συνέπεια, οι στάσεις και οι συμπεριφορές των γονέων προς το παιδί, επηρεάζουν το ψυχολογικό κλίμα, μέσα στο οποίο αναπτύσσεται και κοινωνικοποιείται το παιδί (Darling & Steinberg, 1993). Ειδικότερα η εφηβεία θεωρείται σημαντική χρονική περίοδος για να εξεταστούν αυτά τα ζητήματα (Laible et al., 2019), καθώς, μολονότι η ενσυναίσθηση εμφανίζεται στην πρώιμη παιδική ηλικία, ωστόσο η ανάπτυξή της συνεχίζεται στην εφηβεία, εν μέρει λόγω των μεταβαλλόμενων κοινωνικών πλαισίων και των εμπειριών των εφήβων (De Wied et al. 2007· Van Lissa et al., 2015).

1. Θεωρητικό πλαίσιο

1.1. Ενσυναίσθηση

Η ενσυναίσθηση θεωρείται ικανότητα κατανόησης και εσωτερίκευσης των συναισθημάτων των άλλων (Eisenberg & Strayer, 1987) και αποτελεί συγκινησιακή αντίδραση στην

κατάσταση ενός άλλου ατόμου (Hoffman, 2000). Για τον Keen (2007), ενσυναίσθηση σημαίνει να αναγνωρίζεις τα συναισθήματα των άλλων, να κατανοείς τις αιτίες αυτών των συναισθημάτων και να έχεις την ικανότητα να συμμετέχεις στις συναισθηματικές εμπειρίες τους, χωρίς όμως να γίνεσαι μέρος αυτών των εμπειριών (Anci & Sak, 2021).

Πρόκειται δηλαδή για μια πολυδιάστατη έννοια, που περιλαμβάνει συγκινησιακές και γνωστικές διαδικασίες (Davis, 1996· Decety & Jackson, 2004). Η συγκινησιακή ενσυναίσθηση (*emotional empathy*) αναφέρεται στην εμπειρία συναισθημάτων που είναι συμβατά με αυτά ενός άλλου ατόμου και συχνά οδηγεί στην ενσυναίσθητη κατανόηση, η οποία περιλαμβάνει συναισθήματα θλίψης ή ανησυχίας για κάποιο άλλο άτομο, ενώ η γνωστική ενσυναίσθηση (*cognitive empathy*) ή η οπτική του άλλου ατόμου, μπορεί να οριστεί ως η συνειδητοποίηση και η αναγνώριση του συναισθήματός του (Davis, 1983).

Όταν τα άτομα μπορούν να μοιραστούν και να κατανοήσουν τα συναισθήματα των άλλων, τότε είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις ανάγκες τους, να είναι υποστηρικτικά και να επιλύουν συγκρούσεις με συμβιβασμούς (Boele et al., 2019). Μάλιστα, τα χαρακτηριστικά των παιδιών που σχετίζονται με την ενσυναίσθηση εκδηλώνονται σε νεαρή ηλικία και έχουν σημαντικές συνέπειες στη μελλοντική τους ανάπτυξη (Barry et al., 2000).

1.2. Τύποι γονέων

Δεδομένου ότι οι έρευνες αναγνωρίζουν τη σπουδαιότητα του οικογενειακού περιβάλλοντος για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών, έχουν προταθεί διάφοροι γονικοί τύποι (Van Heel et al., 2020).

Σύμφωνα με το μοντέλο της Baumrind (1991), οι βασικοί τύποι γονέων είναι οι εξής τρεις:

- Πρώτον, ο διαλεκτικός τύπος (*authoritative*) θέτει όρια στη συμπεριφορά των παιδιών του, αλλά ταυτόχρονα συζητά μαζί τους και τους παρέχει σχετικές εξηγήσεις. Αυτός ο τύπος γονέα ελέγχει το παιδί του εκφράζοντας αγάπη και συνήθως έχει λογικές αλλά μεγάλες απαιτήσεις από αυτό και το στηρίζει κατά τις προσπάθειες εκπλήρωσής τους. Εξακολουθεί να έχει τον έλεγχο, όταν η συμπεριφορά του παιδιού αποκλίνει από τα αποδεκτά όρια, αλλά αποδέχεται τις ανάγκες του παιδιού και αναγνωρίζει πως έχει και εκείνο δικαιώματα. Οι γονείς αυτού του τύπου είναι τρυφεροί και ανταποκρίνονται στις ανάγκες των παιδιών τους, ακούνε την άποψη των παιδιών, ακόμα και εάν δεν συμφωνούν. Ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να είναι ανεξάρτητα αλλά με κοινωνική υπευθυνότητα (Arifiyanti, 2019· Bagán, Tur-Porcar & Llorca, 2019· Clark, Dahlen & Nicholson, 2015). Επίσης, μοιράζονται με τα παιδιά τους τις λογικές σκέψεις τους, πριν από τις περισσότερες αποφάσεις τους (Baumrind, 1966).
- Δεύτερον, ο απολυταρχικός/αυταρχικός τύπος (*authoritarian*) ασκεί ασφυκτικό έλεγχο στο παιδί του και επιθυμεί να επιβάλει σε αυτό το δικό του σύστημα αξιών, χωρίς όμως κάποια επιχειρηματολογία ή διαλεκτική διάθεση προς το παιδί. Η τιμωρία αποτελεί

συχνό μέσο επιβολής, προκειμένου να επιτύχει με αυταρχικό τρόπο τον σεβασμό, την υπακοή και την υλοποίηση των απαιτήσεών του (Aloia & Warren, 2019· Yaffe, 2018). Εκτός από την τιμωρία, οι αυταρχικοί γονείς υιοθετούν και άλλες σκληρές στρατηγικές ελέγχου, όπως η επίπληξη, η κριτική, η απειλή, η οργή, η παρεμβατικότητα και ανταποκρίνονται ελάχιστα στις ανάγκες των παιδιών τους (Baumrind, 1991· Chang, Schwartz, Dodge & McBride-Chang, 2003). Αντίθετα, αξιολογούν τις συμπεριφορές των παιδιών τους βασισμένοι σε ένα αυστηρό ή απόλυτο πρότυπο, με απώτερο στόχο να διατηρήσουν παραδοσιακές δομές (Baumrind, 1966).

- Τρίτον, ο ανεκτικός τύπος γονέα διακρίνεται από τους ερευνητές σε δύο επιμέρους τύπους, τον ανεκτικό-επιτρεπτικό/παραχωρητικό (*permissive*), ο οποίος εμπλέκεται στη ζωή του παιδιού, αλλά αφήνει πολλά περιθώρια αυτονομίας, σπάνια τιμωρεί και έχει πολύ λίγες απαιτήσεις από το παιδί (Aloia & Warren, 2019· Yaffe, 2018) και τον ανεκτικό-αδιάφορο (*uninvolved/neglecting*), ο οποίος έχει λίγες απαιτήσεις από το παιδί του, δεν εφαρμόζει τιμωρία, αλλά δεν εμπλέκεται καν στη ζωή του και αλληλοεπιδρά με αυτό όσο το δυνατόν λιγότερο (Querido, Warner & Eyberg, 2002). Οι ανεκτικοί γονείς χαρακτηρίζονται από υψηλή ανταπόκριση στις ανάγκες και επιθυμίες των παιδιών τους αλλά και από χαμηλές προσδοκίες και απαιτήσεις. Επιπλέον, είναι ζεστοί και δεκτικοί, αν και ελάχιστα κυριαρχικοί και τιμωρητικοί (Clark et al., 2015).

1.3. Τύποι γονέων και ενσυναίσθηση

Οι γονικές πρακτικές διαπαιδαγώγησης φαίνεται ότι συσχετίζονται με τα επίπεδα ενσυναίσθησης των παιδιών (Kanat-Maymon & Assor, 2010· Lopez, Bonenberger & Schneider, 2001).

Συγκεκριμένα, η γονική ζεστασιά συσχετίζεται με την παιδική ενσυναίσθηση (Strayer & Roberts, 2004). Ομοίως και η Eisenberg (1986) ισχυρίζεται ότι η ζεστασιά με την οποία συμπεριφέρονται οι γονείς ενισχύει την ενσυναίσθηση των παιδιών τους. Έτσι, όταν οι γονείς καθοδηγούν το παιδί, το βοηθούν να καλλιεργήσει την ενσυναίσθηση (Lopez et al., 2001). Προς την ίδια κατεύθυνση, οι Motta, Falcone, Clark και Manhães (2006) θεωρούν ότι οι θετικές γονικές πρακτικές αποβαίνουν ωφέλιμες για την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης παιδιών σχολικής ηλικίας. Παρόμοια, οι Van Heel και συνεργάτες (2020) αναδεικνύουν ότι η μητρική υποστήριξη σχετίζεται με τη συγκινησιακή ενσυναίσθηση των εφήβων.

Αντίθετα, υπάρχει αρνητική σχέση μεταξύ της αυστηρότητας των γονέων και του ελέγχου προς τα παιδιά και της ενσυναίσθησης των παιδιών (Avcı & Sak, 2021). Η χρήση σωματικής τιμωρίας από τους γονείς φαίνεται να συνδέεται με χαμηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης, καθώς νεαρά ενήλικα άτομα, τα οποία βίωσαν σωματική τιμωρία κατά τη διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας, κατέγραψαν χαμηλά επίπεδα ενσυναίσθησης, σύμφωνα με τα αντίστοιχα τεστ (Lopez et al., 2001). Επιπλέον, η γονική απόρριψη κατά την παιδική ηλικία συνδέεται με την ανεπάρκεια ενσυναίσθησης στην ενηλικίωση (Romero-Martínez, Lila, Catalá-Miñana, Williams & Moya-Albiol, 2013).

Τέλος, ως προς τις πρακτικές διαπαιδαγώγησης που αφήνουν πολλά περιθώρια αυτονομίας και έχουν ελάχιστες απαιτήσεις από το παιδί, στην μελέτη των Antonopoulou, Alexoroulos και Maridaki-Kassotaki, (2012) δεν αναδείχθηκε σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στον παραχωρητικό τύπο πατέρα και την ενσυναίσθηση στην πρώιμη εφηβεία. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξαν και οι Schaffer, Clark και Jeglic (2009), οι οποίοι ανέδειξαν, επιπλέον, ότι ο παραχωρητικός τύπος μητέρας συνδέεται με χαμηλά επίπεδα ενσυναίσθησης προπτυχιακού φοιτητικού πληθυσμού.

1.4. Ο ρόλος των ατομικών παραγόντων παιδιών και γονέων στην ενσυναίσθηση

Η ενσυναίσθηση των παιδιών φαίνεται ότι επηρεάζεται από ατομικούς παράγοντες των ίδιων των παιδιών και των γονέων τους.

Ειδικότερα, ως προς το φύλο των παιδιών, από πολλές μελέτες σχετικά με την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, φαίνεται ότι τα κορίτσια έχουν υψηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης (Barnett, King, Howard & Dino, 1980· Christov-Moore et al., 2014· Lopez et al., 2001· Michalska, Kinzler & Decety, 2013· Van der Graaff et al., 2014). Συγκεκριμένα, σε έρευνα των Villadangos και συνεργατών (2016) στην Ισπανία, όπου αξιοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο Basic Empathy Scale (BES), οι γυναίκες (ηλικίας 14-25 ετών) είχαν υψηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης και για τις δυο διαστάσεις (γνωστική και συγκινησιακή). Αυτή η διαφορά μπορεί να είναι το αποτέλεσμα υψηλότερης συναισθηματικής αντίδρασης που έχει καλλιεργηθεί από το περιβάλλον και τις μορφές γονικής μέριμνας που προωθούν τις κοινωνικές δομές του φύλου, όπου τα κορίτσια ενθαρρύνονται να νοιάζονται και να φροντίζουν, ενώ τα αγόρια αποθαρρύνονται από το να εκφράζουν τα συναισθήματά τους (Bagán et al., 2019· Christov-Moore et al., 2014). Από άλλες έρευνες (Geng, Xia & Qin, 2012· Jami et al., 2018) προκύπτει ότι τα κορίτσια έχουν υψηλότερα επίπεδα συγκινησιακής ενσυναίσθησης. Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι οι γυναίκες τείνουν να είναι περισσότερο συναισθηματικές και να διαθέτουν περισσότερη ενσυναίσθηση, ενώ οι άνδρες είναι πιο λογικοί και γνωστικά προσανατολισμένοι (Damon, Lerner, Kuhn, Siegler & Eisenberg, 2008· Christov-Moore et al., 2014). Σε άλλη έρευνα (Anci & Sak, 2021), ωστόσο, δεν φαίνεται να υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές στις ικανότητες ενσυναίσθησης μεταξύ αγοριών και κοριτσιών.

Αναφορικά με τη σχέση της ηλικίας των παιδιών με τα επίπεδα ενσυναίσθησής τους, οι McDonald και Messinger (2011) θεωρούν ότι η ενσυναίσθηση ξεκινά να αναπτύσσεται από τη βρεφική ηλικία και σταθεροποιείται κατά την πρώιμη εφηλικίωση. Οι Strayer και Roberts (2004) από τη μεριά τους ισχυρίστηκαν ότι η ενσυναίσθηση αυξάνεται με την ηλικία. Στον ίδιο ισχυρισμό κατέληξε και ο Sayin (2010), ενώ αντίθετα η μελέτη των Anci & Sak (2021) δεν ανέδειξε σημαντικές διαφορές. Εξάλλου, μια πρόσφατη μελέτη για το μέσο επίπεδο ανάπτυξης της ενσυναίσθησης έδειξε ότι και οι δύο διαστάσεις (γνωστική και συγκινησιακή) εξακολουθούν να υπόκεινται σε αλλαγές κατά την εφηβεία (Van der Graaff et al., 2014).

Τέλος, ως προς τον ρόλο των γραμματικών γνώσεων των γονέων σε σχέση με την ανάπτυξη ενσυναίσθησης των παιδιών, τα ευρήματα είναι αντιφατικά. Έτσι, υπάρχουν έρευνες που έδειξαν ότι τα παιδιά που προέρχονται από οικογένειες που ανήκουν σε ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα έχουν υψηλότερες ικανότητες ενσυναίσθησης σε σχέση με τα παιδιά εκείνα των οποίων οι γονείς ανήκουν σε χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα (Çetin, 2008· Sayin, 2010), ενώ σε άλλες έρευνες δεν διαφαίνονται σημαντικές διαφορές (Avcı & Sak, 2021· Taner-Derman, 2013).

1.5. Σκοπός και υποθέσεις της έρευνας

Οι έρευνες αναδεικνύουν την ενσυναίσθηση ως σημαντικό παράγοντα στις σχέσεις μεταξύ ατόμων ίδιας ηλικίας κατά την εφηβική ηλικία. Συγκεκριμένα, η ενσυναίσθηση δραματίζει σημαντικό ρόλο στην προαγωγή της ψυχολογικής και κοινωνικής προσαρμογής νεαρών ατόμων (Castillo, Salguero, Fernández-Berrocal & Balluerka, 2013), ενώ συγχρόνως συνεπάγεται ποικίλες θετικές κοινωνικές συμπεριφορές (Wagers & Kiel, 2019) και συμβάλει στη μείωση των επιθετικών συμπεριφορών και του εκφοβισμού (Jolliffe & Farrington, 2011· Kokkinos & Kipritsi, 2012· Marshall & Marshall, 2011· Stavrinides, Georgiou & Theofanous, 2010).

Επιπλέον, ένα υποστηρικτικό οικογενειακό περιβάλλον ενδεχομένως να αποτελεί προαπαιτούμενο για την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης των παιδιών (Miklikowska, Duriez & Soenens, 2011). Ειδικότερα κατά τη διάρκεια της εφηβείας, οι πρακτικές των γονιών έχουν καθοριστική σημασία για την ανάπτυξη των εφήβων (Steinberg & Morris, 2001) και φαίνεται ότι επηρεάζονται από το φύλο και την ηλικία των παιδιών (Avcı & Sak, 2021), καθώς και από ατομικούς παράγοντες των γονέων (Κορώσης, 2012).

Επομένως, η έρευνα σχετικά με τις πρακτικές ανατροφής των παιδιών στην Ελλάδα αποτελεί ένα θέμα που αξίζει να μελετηθεί τόσο για λόγους επιστημονικούς όσο και για λόγους πρακτικής σκοπιμότητας, γιατί θα μπορούσε να βοηθήσει τους γονείς να συνειδητοποιήσουν πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος τους στη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών τους και, εφόσον κρίνεται αναγκαίο, να επαναπροσδιορίσουν τις πρακτικές ανατροφής που ακολουθούν. Συνυπολογίζοντας τα παραπάνω, η παρούσα έρευνα εξετάζει τις αντιλήψεις των ίδιων των παιδιών αναφορικά με τα επίπεδα ενσυναίσθησής τους και τις πρακτικές ανατροφής των γονέων τους, φιλοδοξώντας να συμβάλει στην περαιτέρω διερεύνηση του πεδίου.

Σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνήσει τη σχέση των πρακτικών ανατροφής με την ενσυναίσθηση στην εφηβεία και περαιτέρω να εξετάσει τις πρακτικές ανατροφής και ατομικούς παράγοντες των παιδιών, όπως το φύλο και την ηλικία, καθώς και τις γραμματικές γνώσεις των γονέων ως προβλεπτικούς παράγοντες της ενσυναίσθησης.

Διατυπώθηκαν οι ακόλουθες υποθέσεις:

- 1) Παιδιά εφηβικής ηλικίας με διαλεκτικού τύπου γονείς θα έχουν αναπτύξει περισσότερο την ενσυναίσθησή τους.

2) Οι πρακτικές ανατροφής και ατομικοί παράγοντες, όπως το φύλο και η ηλικία των παιδιών, καθώς και οι γραμματικές γνώσεις των γονέων θα αποτελούν προβλεπτικούς παράγοντες της ενσυναίσθησης στην εφηβική ηλικία.

2. Μέθοδος

2.1. Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά 127 έφηβοι και έφηβες (Μ.Ο. ηλικίας τα $13,47 \pm 0,83$ έτη, 52,8% αγόρια). Αναφορικά με τις γραμματικές γνώσεις του πατέρα τους, το 63%, δήλωσε τα Τ.Ε.Ι./Α.Ε.Ι, το 22,8% το Λύκειο, το 11,8% δεν γνωρίζει, το 1,6% το Γυμνάσιο και τέλος, το 0,8% το Δημοτικό ως ανώτατη εκπαιδευτική βαθμίδα. Για τις γραμματικές γνώσεις της μητέρας τους, το 67,7%, δήλωσε τα Τ.Ε.Ι./Α.Ε.Ι, το 19,7% το Λύκειο, το 11% δεν γνωρίζει, το 0,8% το Γυμνάσιο και τέλος, ένα άλλο 0,8% το Δημοτικό ως ανώτατη εκπαιδευτική βαθμίδα.

2.2. Εργαλεία

Ενσυναίσθηση

Για τη μέτρηση της ενσυναίσθησης χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα Basic Empathy Scale (BES· Jolliffe & Farrington, 2006), που εξετάζει τον βαθμό στον οποίο κάθε άτομο κατανοεί και συναισθάνεται τα συναισθήματα των άλλων. Αποτελείται συνολικά από 20 δηλώσεις, που αξιολογούνται με βάση 5βάθμια κλίμακα Likert (από 1=Δεν ισχύει καθόλου, έως 5=Ισχύει πάρα πολύ). Από αυτές, οι 10 αφορούν την αξιολόγηση της γνωστικής συνιστώσας (π.χ. Είναι δύσκολο για μένα να καταλάβω πότε οι φίλοι μου φοβούνται) και οι υπόλοιπες 10 αφορούν τη συγκινησιακή συνιστώσα (π.χ. Δεν νιώθω τίποτα, όταν οι φίλοι μου είναι δυστυχημένοι). Η κλίμακα έχει μεταφραστεί από τα αγγλικά στα ελληνικά με τη μέθοδο της διπλής μετάφρασης (Stavrinides, Georgiou & Theofanous, 2010), ενώ προηγούμενες μελέτες είχαν δείξει αρκετά ικανοποιητικές ψυχομετρικές ιδιότητες, με δείκτες αξιοπιστίας Cronbach's α 0.79 για τη γνωστική και 0.85 για τη συγκινησιακή ενσυναίσθηση (Jolliffe & Farrington, 2006). Η ίδια κλίμακα έχει αξιοποιηθεί και σε άλλη έρευνα στην Ελλάδα (Βάσιου και συν., 2020), με ανάλογους δείκτες αξιοπιστίας: 0.87 για τη γνωστική και 0.75 για τη συγκινησιακή ενσυναίσθηση. Η παρούσα έρευνα απέδωσε ανάλογα ικανοποιητικούς συντελεστές: 0.79 για τη γνωστική και 0.77 για τη συγκινησιακή ενσυναίσθηση.

Τύποι γονέων

Τα δύο ερωτηματολόγια που χρησιμοποιήθηκαν για να εξεταστούν οι πρακτικές ανατροφής του πατέρα και της μητέρας είναι βασισμένα στο Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ) των Robinson, Mandlco, Olsen και Hart (2001) και φέρουν αντίστοιχα τους τίτλους «Ερωτηματολόγιο Τυπολογίας του Έλληνα Πατέρα» (Μαριδάκη-Κασσωτάκη, 2009) και «Ερωτηματολόγιο Τυπολογίας της Ελληνίδας Μητέρας» (Αντωνοπούλου

& Τσίτσας, 2011). Αποτελούν τροποποιημένες σύντομες εκδοχές των αντίστοιχων PSDQ (*Short Version- 32 items*) και αποτελούνται από 32 προτάσεις η κάθε μία, που αξιολογούνται με βάση 5βάθμια κλίμακα Likert (από 1=ποτέ, έως 5=Πάντα). Βασίζονται στο μοντέλο της Baumrind (1991) και αξιολογούν τρεις τύπους πατέρα: τον διαλεκτικό, με 15 δηλώσεις (π.χ. Ο πατέρας μου ζητά τη γνώμη μου για τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να λειτουργεί η οικογένεια), τον αυταρχικό με 12 δηλώσεις (π.χ. Ο πατέρας μου χρησιμοποιεί την τιμωρία ως μέσο πειθαρχίας) και τον παραχωρητικό, με 5 δηλώσεις (π.χ. Ο πατέρας μου πιστεύει ότι είναι δύσκολο να με μάθει να πειθαρχώ). Ανάλογα, αξιολογούν τρεις τύπους μητέρας: τη διαλεκτική με 15 δηλώσεις (π.χ. Η μητέρα μου με παροτρύνει να συζητώ μαζί της τα προβλήματά μου), την αυταρχική, με 12 δηλώσεις (π.χ. Η μητέρα μου με μαλώνει όταν δεν είμαι υπάκουος/η) και την παραχωρητική με 5 δηλώσεις (π.χ. Η μητέρα μου υποκύπτει στις επιθυμίες μου, όταν επιμένω έντονα σε αυτές). Ως προς τον έλεγχο εσωτερικής συνέπειας, οι δείκτες αξιοπιστίας Cronbach's α στην παρούσα έρευνα ήταν ικανοποιητικοί: για τον διαλεκτικό πατέρα 0.91, για τον αυταρχικό πατέρα 0.88 και για τον παραχωρητικό πατέρα 0.50. Αντίστοιχα, ήταν για τη διαλεκτική μητέρα 0.90, για την αυταρχική μητέρα 0.87 και για την παραχωρητική μητέρα 0.61.

2.3. Διαδικασία

Αρχικά, με έγγραφη επιστολή, ζητήθηκε άδεια από ιδιωτικά Γυμνάσια της Αττικής, προκειμένου να συμμετάσχουν έφηβοι μαθητές και έφηβες μαθήτριες των σχολείων στην έρευνα. Αφού εξασφαλίστηκε η σχετική άδεια, στάλθηκαν έγγραφες επιστολές προς τους γονείς των μαθητών και των μαθητριών με τα ερωτηματολόγια της έρευνας. Στις επιστολές αναγράφονταν πληροφορίες, όπως ο σκοπός της έρευνας, καθώς επίσης ότι τα ερωτηματολόγια είναι ανώνυμα και άκρως εμπιστευτικά, ότι οι συμμετέχοντες μαθητές και οι συμμετέχουσες μαθήτριες θα μπορούσαν να διακόψουν οποιαδήποτε στιγμή ήθελαν τη συμπλήρωσή τους και ότι τα αποτελέσματα που θα προκύψουν θα χρησιμοποιηθούν για καθαρά ερευνητικούς σκοπούς. Τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν από τα παιδιά και παραδόθηκαν στη δεύτερη ερευνήτρια με ευθύνη της διεύθυνσης των σχολείων.

3. Αποτελέσματα

Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τους μέσους όρους και τις τυπικές αποκλίσεις όλων των μεταβλητών της έρευνας.

Πίνακας 1: Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των μεταβλητών της έρευνας

Μεταβλητές (N=127)	Μ.Ο.	Τ.Α.
Διαλεκτικός πατέρας	3.42	0.82
Αυταρχικός πατέρας	2.14	0.69
Παραχωρητικός πατέρας	2.35	0.68
Διαλεκτική μητέρα	3.69	0.73
Αυταρχική μητέρα	2.25	0.70
Παραχωρητική μητέρα	2.57	0.78
Γνωστική ενσυναίσθηση	3.99	0.58
Συγκινησιακή ενσυναίσθηση	3.32	0.69
Σημείωση. Κλίμακα 1-5.		

Αρχικά, υπολογίστηκε ο συντελεστής συσχέτισης *Pearson r* προκειμένου να ελεγχθούν οι συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών (Πίνακας 2). Εστιάζοντας στην επαλήθευση ή απόρριψη της 1^{ης} υπόθεσης, παρατηρείται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση χαμηλής ισχύος του διαλεκτικού πατέρα με τη γνωστική ενσυναίσθηση, στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση μέσης ισχύος της διαλεκτικής μητέρας με τη γνωστική ενσυναίσθηση και στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση χαμηλής ισχύος του παραχωρητικού πατέρα με τη γνωστική ενσυναίσθηση.

Πίνακας 2: Συντελεστές συσχέτισης της ενσυναίσθησης των εφήβων και των τύπων γονέων

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Διαλεκτικός πατέρας	1							
2. Διαλεκτική μητέρα	.632*	1						
3. Αυταρχικός πατέρας	-.563*	-.200*	1					
4. Αυταρχική μητέρα	-.357*	-.397*	.630*	1				
5. Παραχωρητική μητέρα	-.236*	-.010	.448*	.434*	1			
6. Παραχωρητικός πατέρας	-.087	.018	.391*	.378*	.631*	1		
7. Γνωστική ενσυναίσθηση	.241*	.435*	-.044	-.111	.123	.190*	1	
8. Συγκινησιακή ενσυναίσθηση	-.006	.163	.091	.079	.021	.032	.488*	1

Σημείωση. * $p < .05$

Στη συνέχεια, προκειμένου να ελεγχθεί η 2^η υπόθεση, εφαρμόστηκε *t-test* ανεξάρτητων δειγμάτων, με ανεξάρτητη μεταβλητή το φύλο των παιδιών και εξαρτημένες μεταβλητές τις διαστάσεις της ενσυναίσθησης. Όπως φαίνεται (Πίνακας 3), τα κορίτσια παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα γνωστικής και συγκινησιακής ενσυναίσθησης σε σχέση με τα αγόρια.

Πίνακας 3: Αποτελέσματα *t-test* ανεξάρτητων δειγμάτων ως προς το φύλο των παιδιών

	Αγόρια		Κορίτσια		<i>t</i>	<i>p</i>
	ΜΟ	ΤΑ	ΜΟ	ΤΑ		
Γνωστική ενσυναίσθηση	3.82	0.62	4.17	0.47	-3.44	.001*
Συγκινησιακή ενσυναίσθηση	3.11	0.65	3.54	0.64	-3.69	.000*

Έπειτα, υλοποιήθηκε ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης, με εξαρτημένη μεταβλητή τη γνωστική ενσυναίσθηση και προβλεπτικές μεταβλητές το φύλο και την ηλικία των εφήβων, τους τύπους του πατέρα και της μητέρας, τις γραμματικές γνώσεις Λυκείου του πατέρα, τις γραμματικές γνώσεις Τ.Ε.Ι./Α.Ε.Ι του πατέρα, καθώς και τις γραμματικές γνώσεις Τ.Ε.Ι./Α.Ε.Ι της μητέρας (Πίνακας 4). Το μοντέλο που προέκυψε είναι στατιστικά σημαντικό ($F = 4.637, p = .000$) και εξηγεί το 31.1% της μεταβλητότητας ($R^2 = .311$) της γνωστικής ενσυναίσθησης των εφήβων απέναντι στις διαστάσεις των τύπων γονέων, λαμβάνοντας υπόψη τα δημογραφικά χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Από τις 11 προβλεπτικές μεταβλητές που συμμετέχουν στο μοντέλο, η μεταβλητή που περιγράφει τη διαλεκτική μητέρα είναι στατιστικά σημαντική, καθώς και το φύλο των παιδιών. Ο συντελεστής της διαλεκτικής μητέρας είναι θετικός και φαίνεται ότι ο τρόπος διαπαιδαγώγησης και οι μέθοδοι που υιοθετούνται από τη διαλεκτική μητέρα προβλέπουν υψηλότερα επίπεδα γνωστικής ενσυναίσθησης για τα παιδιά κατά την εφηβική ηλικία. Ως προς το φύλο, ο συντελεστής είναι επίσης θετικός και, λαμβάνοντας υπόψη το t-test που προηγήθηκε σύμφωνα με το οποίο τα κορίτσια παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα γνωστικής ενσυναίσθησης, προβλέπονται υψηλότερα επίπεδα γνωστικής ενσυναίσθησης στα κορίτσια σε σύγκριση με τα αγόρια.

Πίνακας 4: Ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της γνωστικής ενσυναίσθησης από τους τύπους γονέων και τις γραμματικές γνώσεις πατέρα/μητέρας, την ηλικία και το φύλο των παιδιών

Μεταβλητές πρόβλεψης	B	SE B	Beta
Ηλικία παιδιών	.002	.005	.039
Διαλεκτικός πατέρας	-.032	.098	-.045
Διαλεκτική μητέρα	.370	.098	.466*
Αυταρχικός πατέρας	-.086	.113	-.103
Αυταρχική μητέρα	.066	.102	.079
Παραχωρητική μητέρα	.039	.083	.052
Παραχωρητικός πατέρας	.091	.095	.107
Πατέρας Λύκειο	-.004	.166	-.003
Πατέρας ΤΕΙ ΑΕΙ	.052	.165	.043
Μητέρα ΤΕΙ ΑΕΙ	-.020	.123	-.016
Φύλο παιδιών	.328	.099	.282*

Σημείωση. * $p < .05$. Εξαρτημένη μεταβλητή: Γνωστική ενσυναίσθηση.

Τέλος, υλοποιήθηκε ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τη συγκινησιακή ενσυναίσθηση και προβλεπτικές μεταβλητές το φύλο και την ηλικία των εφήβων, τους τύπους γονέων, τις γραμματικές γνώσεις Λυκείου του πατέρα, τις γραμματικές γνώσεις Τ.Ε.Ι/Α.Ε.Ι του πατέρα καθώς και τις γραμματικές γνώσεις Τ.Ε.Ι/Α.Ε.Ι της μητέρας (Πίνακας 5). Το μοντέλο που προέκυψε είναι στατιστικά σημαντικό ($F = 2.709$, $p = .004$) και εξηγεί το 20.9% της μεταβλητότητας ($R^2 = .209$) της συγκινησιακής ενσυναίσθησης των εφήβων απέναντι στις διαστάσεις των τύπων γονέων, με γνώμονα τα δημογραφικά χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Από τις 11 ανεξάρτητες μεταβλητές που συμμετέχουν στο μοντέλο, και εδώ όπως και στο προηγούμενο μοντέλο με τη γνωστική ενσυναίσθηση, η μεταβλητή που περιγράφει τη διαλεκτική μητέρα είναι στατιστικά σημαντική, όπως επίσης και το φύλο των παιδιών. Ο συντελεστής της διαλεκτικής μητέρας είναι θετικός και φαίνεται ότι ο τρόπος διαπαιδαγώγησης και οι μέθοδοι που υιοθετούνται από τη διαλεκτική μητέρα προβλέπουν υψηλότερα επίπεδα συγκινησιακής ενσυναίσθησης για τα παιδιά κατά την εφηβική ηλικία.. Ως προς το φύλο, ο συντελεστής είναι επίσης θετικός και, λαμβάνοντας υπόψη το t-test που προηγήθηκε σύμφωνα με το οποίο τα κορίτσια παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα συγκινησιακής ενσυναίσθησης, προβλέπονται υψηλότερα επίπεδα συγκινησιακής ενσυναίσθησης στα κορίτσια σε σύγκριση με τα αγόρια.

Πίνακας 5: Ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της συναισθηματικής ενσυναίσθησης από τους τύπους γονέων και τις γραμματικές γνώσεις πατέρα/μητέρας, την ηλικία και το φύλο των παιδιών

Μεταβλητές πρόβλεψης	B	SE B	Beta
Ηλικία παιδιών	-.008	.006	-.117
Διαλεκτικός πατέρας	-.170	.124	-.203
Διαλεκτική μητέρα	.324	.124	.347*
Αυταρχικός πατέρας	-.023	.143	-.024
Αυταρχική μητέρα	.195	.129	.200
Παραχωρητική μητέρα	-.083	.105	-.095
Παραχωρητικός πατέρας	-.005	.120	-.005
Πατέρας Λύκειο	.270	.210	.166
Πατέρας ΤΕΙ ΑΕΙ	.083	.209	.059
Μητέρα ΤΕΙ ΑΕΙ	.230	.155	.157
Φύλο παιδιών	.369	.125	.269*
Σημείωση. * $p < .05$. Εξαρτημένη μεταβλητή: Συγκινησιακή ενσυναίσθηση.			

4. Συζήτηση

Βασικός σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να μελετήσει τη σχέση της ενσυναίσθησης και των τύπων γονέων στην εφηβεία, αλλά και περαιτέρω να αναδείξει τους τύπους γονέων, τους ατομικούς παράγοντες των παιδιών, όπως το φύλο και την ηλικία, καθώς και τις γραμματικές γνώσεις των γονέων ως προβλεπτικούς παράγοντες της ενσυναίσθησης των εφήβων.

Αρχικά, σύμφωνα με την πρώτη υπόθεση, αναμενόταν ότι παιδιά εφηβικής ηλικίας με διαλεκτικού τύπου γονείς θα έχουν αναπτύξει περισσότερο την ενσυναίσθησή τους. Φαίνεται ότι η υπόθεση αυτή επαληθεύτηκε, καθώς από τη διερεύνηση των συσχετίσεων μεταξύ του γονικού τύπου και της ενσυναίσθησης των εφήβων βρέθηκε ότι η γνωστική ενσυναίσθηση των παιδιών συσχετίζεται θετικά με τον τύπο του διαλεκτικού πατέρα, καθώς και με τον τύπο της διαλεκτικής μητέρας.

Τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών (Lopez et al., 2001). Δηλαδή, φαίνεται πως όσο πιο διαλεκτικός/ή είναι ένας πατέρας/μια μητέρα, καταλαβαίνει, επαινεί, δείχνει τρυφερά συναισθήματα στο παιδί του/της, ενώ παράλληλα θέτει σαφή όρια στη συμπεριφορά του μέσα από διάλογο και δίνοντας του απαντήσεις και εξηγήσεις για κάθε τι, τόσο περισσότερο ανεπτυγμένη ενσυναίσθηση θα έχει το παιδί (Lopez et al., 2001). Μητέρες που δεν τιμωρούν τα παιδιά τους, που είναι υποστηρικτικές και ενθαρρυντικές μαζί τους και τα παρακινούν να συζητήσουν για τα προβλήματά τους και να θέσουν υψηλούς στόχους, φαίνεται να έχουν παιδιά με ανεπτυγμένη ενσυναίσθηση (Eisenberg-Berg & Mussen, 1978). Γονείς, δηλαδή, που μεγαλώνουν τα παιδιά τους με συζήτηση και διάλογο έχουν παιδιά με υψηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης (Lopez et al., 2001). Πράγματι, στη βιβλιογραφία αναδεικνύεται θετική σχέση της ενσυναίσθησης με τα χαρακτηριστικά του διαλεκτικού τύπου γονέα ή αλλιώς με τη γονική υποστήριξη (Anci & Sak, 2021· Strayer & Roberts, 2004· Van Heel et al., 2020).

Η θετική σχέση ανάμεσα στη γονική υποστήριξη και την ενσυναίσθηση των παιδιών μπορεί να εξηγηθεί και μέσω της θεωρίας κοινωνικής μάθησης, σύμφωνα με την οποία οι υποστηρικτικοί γονείς παρέχουν στα παιδιά τους την ευκαιρία να παρατηρούν και να βιώνουν τη συγκινησιακή ανησυχία του άλλου ατόμου μέσα από τη δική του οπτική γωνία, δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο ένα περιβάλλον μάθησης κατάλληλο για την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης (Eisenberg, Spinrad & Sadovsky, 2006). Επίσης, σύμφωνα με τη θεωρία προσκόλλησης, η υποστηρικτική γονική φροντίδα αποβαίνει ωφέλιμη για τις διαπροσωπικές δεξιότητες, διότι αυξάνει το ενδιαφέρον και την εμπλοκή με τα άλλα άτομα, οδηγώντας σε αυξημένα επίπεδα ενσυναίσθησης (Miklikowska et al., 2011).

Επιπλέον, η γνωστική ενσυναίσθηση των παιδιών βρέθηκε ότι συσχετίζεται θετικά και με τον παραχωρητικό τύπο πατέρα. Μάλιστα, στην παρούσα μελέτη παρατηρήθηκε συσχέτιση με τη γνωστική ενσυναίσθηση και όχι με τη συγκινησιακή, ενδεχομένως διότι οι πατέρες, λόγω κοινωνικών στερεοτύπων, δεν έχουν κοινωνικοποιηθεί για να επιδεικνύουν

συμπόνια, συναισθηματική σύνδεση και ευαισθησία, όπως συμβαίνει με τις γυναίκες (Miklikowska et al., 2011). Εξάλλου, παρόλο που η πατρική εμπλοκή επιδρά ευεργετικά στη συναισθηματική, γνωστική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών (Maridaki-Kassotaki, 2000), ωστόσο κατά την εφηβεία τα παιδιά ολοένα και περισσότερο εξερευνούν την αυτονομία τους (Stern & Cassidy, 2018). Η αυξημένη λοιπόν ανταπόκριση και ο μειωμένος έλεγχος που χαρακτηρίζουν τον παραχωρητικό πατρικό τύπο ενδεχομένως να επιδρούν θετικά σε παιδιά εφηβικής ηλικίας, ενισχύοντας την ενσυναίσθησή τους. Αυτό το εύρημα, βέβαια, έρχεται σε αντίθεση με άλλες παρόμοιες έρευνες (Antonoπουλου et al., 2012· Schaffer et al. 2009), σύμφωνα με τις οποίες ο παραχωρητικός τύπος γονέα δεν συνδέεται με την ενσυναίσθηση και, συνεπώς, η υπόθεση χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Αξιοσημείωτα είναι, επίσης, τα ευρήματα που προέκυψαν για τη δεύτερη υπόθεση, κατά τη διερεύνηση του ρόλου των τύπων γονέων, καθώς και των ατομικών παραγόντων των παιδιών και των γονέων για την πρόβλεψη της ενσυναίσθησης των εφήβων.

Σημαντικό εύρημα συνιστά ότι η διαλεκτική μητέρα προβλέπει υψηλότερα επίπεδα γνωστικής και συγκινησιακής ενσυναίσθησης στα παιδιά εφηβικής ηλικίας. Γενικότερα, η γονική καθοδήγηση προβλέπει υψηλά επίπεδα ενσυναίσθησης, καθώς γονείς που μεγαλώνουν τα παιδιά τους, χρησιμοποιώντας επιχειρήματα και διάλογο, έχουν παιδιά με υψηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης (Lopez et al., 2001). Πράγματι, η βιβλιογραφία επιβεβαιώνει ότι γονείς με χαρακτηριστικά διαλεκτικού τύπου ανατρέφουν παιδιά με υψηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης (Avcı & Sak, 2021· Lopez et al., 2001).

Σχετικά με τον πατέρα, ωστόσο, δεν βρέθηκαν ανάλογα σημαντικά ευρήματα, καθώς κανένας τύπος πατέρα δεν φαίνεται να προβλέπει την ενσυναίσθηση των εφήβων. Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι η μητέρα τείνει γενικά να βρίσκεται πιο κοντά στα παιδιά κατά την εφηβική ηλικία για θέματα συναισθηματικής φύσης και, επιπλέον, επιδιώκει να ενισχύσει την εξάρτηση των εφήβων από την οικογένεια και να πετύχει τη συνοχή της, αφού μέσω των συζητήσεων σκοπεύει στη συμμετοχή στην προσωπική ζωή των παιδιών. Σε αντίθεση με τον πατέρα, που αποστασιοποιείται από τις εφηβικές ανησυχίες και τις απότομες επαναστατικές εκδηλώσεις των παιδιών του, η μητέρα είναι «πιο κοντά» στους προβληματισμούς των εφήβων (Κορώσης, 2012· Yeung et al., 2001).

Επιπρόσθετα, φαίνεται ότι και το φύλο αποτελεί σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα, καθώς τα κορίτσια προβλέπεται να εκδηλώνουν υψηλότερα επίπεδα γνωστικής και συγκινησιακής ενσυναίσθησης από τα αγόρια. Μάλιστα, τόσο η γνωστική όσο και η συγκινησιακή ενσυναίσθηση παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα στα κορίτσια σε σχέση με τα αγόρια, εύρημα το οποίο έρχεται σε συμφωνία με προηγούμενες μελέτες (Barnett et al., 1980· Christon-Moore et al., 2014· Jami et al., 2018· Lopez et al., 2001· Michalska et al., 2013· Villadangos et al., 2016). Σε αντίστοιχες έρευνες έχει διαπιστωθεί ότι οι γυναίκες τείνουν να είναι, γενικά, πιο συναισθηματικές, ενώ οι άνδρες κατευθύνονται περισσότερο από τη λογική τους (Christon-Moore et al., 2014· Damon et al., 2008). Αυτό ίσως να οφείλεται στα κοινωνικά πρότυπα

που προωθούνται μέσω του περιβάλλοντος και της γονικής μέριμνας, όπου τα αγόρια αποθαρρύνονται στο να εκφράζονται, σε αντίθεση με τα κορίτσια που ενθαρρύνονται περισσότερο στο να νοιάζονται και να φροντίζουν, ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο την ενσυναίσθησή τους (Christov-Moore et al., 2014· Gilligan, 1982· Root & Denham, 2010). Επιπλέον, επειδή τα δεδομένα της παρούσας έρευνας συλλέχθηκαν από αυτοαναφορές των εφήβων, ενδεχομένως οι διαφυλικές διαφορές να οφείλονται στη μεγαλύτερη προθυμία των κοριτσιών να αναφέρουν προσωπικές εμπειρίες (Michalska et al., 2013).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η ηλικία δεν φαίνεται να προβλέπει την ενσυναίσθηση των εφήβων. Αυτό το εύρημα συμφωνεί με την έρευνα των Ancí και Sak (2021), σε αντίθεση με αυτή του Sayin (2010). Οι Strayer και Roberts (2004) διαφωνούν, επίσης, καθώς θεωρούν ότι η ενσυναίσθηση αυξάνεται με την ηλικία. Στο μέλλον απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση της σχέσης της ηλικίας με την ενσυναίσθηση, καθώς λίγες έρευνες έχουν εξετάσει τις αλλαγές στα επίπεδα ενσυναίσθησης κατά τη διάρκεια της ζωής (Geng et al., 2012).

Ως προς το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, φαίνεται πως αυτό δεν προβλέπει την ενσυναίσθηση των εφήβων. Αυτό έρχεται σε ασυμφωνία με άλλες έρευνες, οι οποίες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι ικανότερες ενσυναίσθησης των παιδιών είναι υψηλότερες, όταν οι γονείς τους έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο, καθώς αντιμετωπίζουν τις καταστάσεις με ψυχραιμία, αποφεύγουν τις υπερβολές και κινούνται μέσα στα όρια, κάνουν διάλογο με τα παιδιά τους και βρίσκουν λύσεις κοινής αποδοχής με τα παιδιά τους (Κορώσης, 2012). Δεδομένου ότι η έρευνα έλαβε χώρα σε ιδιωτικά σχολεία, είναι πολύ πιθανό οι γονείς του μαθητικού πληθυσμού που συμμετείχε να ανήκουν σε υψηλό μορφωτικό επίπεδο και, συνεπώς, να μην ακολουθούν μεθόδους τιμωρίας και αυταρχικότητας. Αντίθετα, τείνουν να είναι επιδεικνύουν διαλλακτικότητα και να υποστηρίζουν τα παιδιά τους, να τα καθοδηγούν και να σέβονται τις ανάγκες και τα δικαιώματά τους. Θα μπορούσε η ίδια έρευνα να διεξαχθεί σε ένα μεγαλύτερο δείγμα μαθητικού πληθυσμού, από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, καθώς και από δημόσια σχολεία, έτσι ώστε να διαπιστωθούν τυχόν διαφορές λόγω των διαφορετικών «πολιτισμικών πλαισίων».

5. Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη αναδεικνύει τον ευεργετικό ρόλο του διαλεκτικού τύπου γονέα στην ενσυναίσθηση των εφήβων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει, επίσης, η σχέση του παραχωρητικού πατέρα με τη γνωστική ενσυναίσθηση. Συνολικά, προστέθηκαν σημαντικά ευρήματα στην ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία αναφορικά με τη σχέση ανάμεσα στις πρακτικές ανατροφής και της ενσυναίσθησης των εφήβων, αναδεικνύοντας μάλιστα τη διαλεκτική μητέρα και το φύλο των παιδιών ως προβλεπτικούς παράγοντες της ενσυναίσθησης.

Ωστόσο, υπάρχουν και περιορισμοί που πρέπει να επισημανθούν. Αρχικά, το δείγμα της παρούσας έρευνας είναι σχετικά μικρό και προέρχεται από μια συγκεκριμένη περιοχή της ελληνικής επικράτειας και, επομένως, δεν είναι αντιπροσωπευτικό. Επιπλέον, οι έφηβοι

απάντησαν σε ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς και τα δεδομένα εκφράζουν τις υποκειμενικές τους εκτιμήσεις, γεγονός που επηρεάζει τη γενίκευση των αποτελεσμάτων. Είναι πιθανό οι απαντήσεις τους να περιλαμβάνουν παρανοήσεις σε σχέση με τον τρόπο διαπαιδαγώγησης τον οποίο ακολουθούν οι γονείς τους, αν και έρευνες έχουν δείξει ότι οι αντιλήψεις των παιδιών για τους τύπους των γονέων τους είναι σε γενικές γραμμές αντικειμενικές (Kernis, Brown & Brody, 2000). Ωστόσο, θα είχε ενδιαφέρον να διεξαχθούν αντίστοιχες έρευνες στις οποίες θα συμμετείχαν και οι γονείς των παιδιών. Επιπρόσθετα, θα μπορούσε να διεξαχθεί και μια αντίστοιχη ποιοτική έρευνα με συνεντεύξεις ή/και μια μικτή έρευνα, ώστε να έχουμε συνάρθρωση ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων.

Σε πρακτικό επίπεδο, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας αναδεικνύουν την αναγκαιότητα διοργάνωσης σεμιναρίων και εργαστηρίων σε σχολές γονέων, τα οποία θα έχουν ως στόχο την ενημέρωση και εκπαίδευση των γονέων σχετικά με τους ενδεδειγμένους τρόπους διαπαιδαγώγησης και την εν δυνάμει καλλιέργεια της ενσυναίσθησης στα παιδιά τους. Τέτοια εκπαιδευτικά προγράμματα έχει αποδειχθεί πως βοηθούν ιδιαίτερα, καθώς παρέχουν την απαραίτητη πληροφόρηση των γονέων, σχετικά με διάφορα προβλήματα και θέματα που μπορεί να παρουσιαστούν κατά την ανατροφή των παιδιών τους, ώστε να αναζητούν ευκολότερα βοήθεια εάν χρειαστεί (Λαζαράτου & Αναγνωστόπουλος, 2001).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αντωνοπούλου, Κ. & Τσίτσας, Γ. (2011) Η διερεύνηση της γονικής τυπολογίας της Ελλάδας μητέρας: Στάθμιση του ερωτηματολογίου parenting Styles & Dimensions Questionnaire (PSDQ). *Επιστήμες Αγωγής*, 2, 51-60.
- Βάσιου, Α., Ξαφάκος, Ε., Λεζγίδου, Α., Θεοφανίδου, Ι. & Γρηγοράς, Γ. (2020) Ενσυναίσθηση, διαχείριση του θυμού και προκοινωνικές/επιθετικές συμπεριφορές μαθητών δημοτικού σχολείου. *Εκπαίδευση & Επιστήμες / Σχολή Θετικών Επιστημών Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Ειδική Έκδοση*, 1-7.
- Κορώσης, Κ. (2012) *Στη φάση της εφηβικής ηλικίας: Πως και γιατί αντιδρούν οι νέοι όταν τους ελέγχουν οι γονείς!* Αθήνα: Ίων.
- Λαζαράτου, Ε. & Αναγνωστόπουλος, Δ. Κ. (2001) Εφηβεία και κατάθλιψη. *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής*, 18, 466-474.
- Μαριδάκη-Κασσωτάκη, Αικ. (2009) Τυπολογία του Έλληνα πατέρα με βάση τον τρόπο διαπαιδαγώγησης των παιδιών του: Προσαρμογή και στάθμιση του ερωτηματολογίου: «Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ)». *Επιστήμες Αγωγής*, 4, 23-34.

Ξενογλώσση

- Aloia, L. S. & Warren, R. (2019) Quality parent–child relationships: The role of parenting style and online relational maintenance behaviors. *Communication Reports*, 32(2), 43–56. <https://doi.org/10.1080/08934215.2019.1582682>
- Arifiyanti, N. (2019) Relationship between authoritative parenting style and preschools prosocial behavior. *Jurnal Obsesi : Jurnal Pendidikan Anak Usia Dini*, 3(2), 311. <https://doi.org/10.31004/obsesi.v3i2.166>
- Antonopoulou, K., Alexopoulos, D. & Maridaki- Kassotaki, K. (2012) Perceptions of father parenting style, empathy, and self-esteem among greek preadolescents. *Marriage & Family Review*, 48(3), 293-309. doi: 10.1080/01494929.2012.665016
- Avcı E. & Sak, R. (2021) The relationship between parenting styles and fourth graders' levels of empathy and aggressiveness. *Current Psychology*, 40, 510-522. doi: 10.1007/s12144-018-9959-7
- Bagán, G., Tur-Porcar, A. M. & Llorca, A. (2019) Learning and parenting in Spanish environments: Prosocial behavior, aggression, and self-concept. *Sustainability*, 11(19).
- Barry, C. T., Frick, P. J., DeShazo, T. M., McCoy, M., Ellis, M. & Loney, B. R. (2000) The importance of callous–unemotional traits for extending the concept of psychopathy to children. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(2), 335-340.
- Baumrind, D. (1966) Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, 37(4), 887.
- Baumrind, D. (1991) *Effective parenting during the early adolescent transition*. In Cowan and A.M. Hetherington (eds.), *Family Transitions*. Advances in family research series. Hillsdale: Erlbaum.
- Baumrind, D. (1991) *Parenting styles and adolescent development*. In J. Brooks-Gunn, R. Lerner & A. C. Peterson (Eds.), *The encyclopedia of adolescence*. New York: Garland.
- Baumrind, D. (1991) The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *The Journal of Early Adolescence*, 11, 56-95.
- Barnett, M. A., King, L. M., Howard, J. A. & Dino, G. A. (1980) Empathy in young children: Relation to parents' empathy, affection, and emphasis on the feelings of others. *Developmental Psychology*, 16(3), 243-244.
- Boele, S., Van der Graaff, J., de Wied, M. et al. (2019) Linking parent–child and peer relationship quality to empathy in adolescence: A multilevel meta-analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 48(6), 1033-1055.
- Castillo, R., Salguero, J. M., Fernández-Berrocal, P. & Balluerka, N. (2013) Effects of an emotional intelligence intervention on aggression and empathy among adolescents. *Journal of Adolescence*, 36(5), 883-892.

- Çetin, C. N. (2008) *İlköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinin empatik beceri düzeylerinin ana baba tutumları ve özsaygı ile ilişkisi [The relations of fourth grade students' empathic skill levels with parents' attitude and self-esteem]*. Unpublished master's thesis, Gazi University, Ankara.
- Chang, L., Schwartz, D., Dodge, K. A. & McBride-Chang, C. (2003) Harsh parenting in relation to child emotion regulation and aggression. *Journal of Family Psychology*, 17, 598-606.
- Christov-Moore, L., Simpson, E. A., Coudé, G., Grigaityte, K., Iacoboni, M. & Ferrari, P. F. (2014) Empathy: Gender effects in brain and behavior. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 46, 604-627.
- Cikara, M. & Van Bavel, J. J. (2014) The neuroscience of intergroup relations. *Perspectives on Psychological Science*, 9(3), 245-274.
- Clark, C. M., Dahlen, E. R. & Nicholson, B. C. (2015) The role of parenting in relational aggression and prosocial behavior among emerging adults. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 24(2), 185-202.
- Damon, W., Lerner, R. M., Kuhn, D., Siegler, R. S. & Eisenberg, N. (2008) *Child and adolescent development: An advanced course*. Hoboken, New Jersey: Wiley.
- Darling, N. & Steinberg, L. (1993) Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487-496.
- Davis, M. H. (1996) *Empathy: A social psychological approach*. Boulder, US: Westview Press.
- Davis, M. H. (1983) Measuring individual differences in empathy: Evidence for multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 113-126.
- Decety, J. & Jackson, P. L. (2004) The functional architecture of human empathy. *Behavioral and Cognitive Neuroscience Reviews*, 3, 71-100.
- De Wied, M., Branje, S. J. T. & Meeus, W. H. J. (2007) Empathy and conflict resolution in friendship relations among adolescents. *Aggressive Behavior*, 33, 48-55.
- Eisenberg, N. (1986) *Altruistic Emotion, Cognition and Behavior*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Eisenberg-Berg, N. & Mussen, P. (1978) Empathy and moral development in adolescence. *Developmental Psychology*, 14(2), 185-186.
- Eisenberg, N., Spinrad, T. L. & Sadovsky, A. (2006) Empathy-related responding in children. In M. Killen & J. Smetana (Eds.), *Handbook of moral development* (pp. 517-549). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Eisenberg, N. & Strayer, J. (1987) *Empathy and its development*. New York, Cambridge University Press.

- Geng, Y., Xia, D. & Qin, B. (2012) The Basic Empathy Scale: A Chinese validation of a measure of empathy in adolescents. *Child Psychiatry and Human Development*, 43(4), 499-510.
- Gilligan, C. (1982) *In a different voice: Psychological theory and Women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hoffman, M. L. (2000) *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. Cambridge University Press.
- Jami, Y., P., Mansouri, B. & Thoma, S., (2018) Age, Gender, and educational level predict emotional but not cognitive empathy in farsi-speaking iranians. *Current Psychology*, 40, 534-544.
- Jolliffe, D. & Farrington, D. P. (2006) Development and validation of the Basic Empathy Scale. *Journal of Adolescence*, 29(4), 589-611.
- Jolliffe, D. & Farrington, D. P. (2011) Is low empathy related to bullying after controlling for individual and social background variables? *Journal of Adolescence*, 34, 59-71.
- Kanat-Maymon, M., and Assor, A. (2010) Perceived maternal control and responsiveness to distress as predictors of young adults' empathic responses. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(1), 33-46.
- Keen, S. (2007) *Empathy and the novel*. New York: Oxford University Press.
- Kokkinos, C. M. & Kipritsi, E. (2012) The relationship bullying, victimization, trait emotional intelligence, self-efficacy and empathy among pre-adolescents. *Social Psychology of Education*, 15, 41-58.
- Root, A. K. & Denham, S. A. (2010) The role of gender in the socialization of emotion: Key concepts and critical issues. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 128, 1-9.
- Kernis, M. H., Brown A. C. & Brody, G. H. (2000) Fragile self-esteem in children and its associations with perceived patterns of parent-child communication. *Journal of Personality*, 68, 225-252.
- Laible, D., Conover, O., Eberly Lewis, M., Karahuta, E., Van Norden, C., Stout, W., Carlo, G. & Cruz, A. (2019). The quality of mother-adolescent disclosure: Links with predictors and adolescents' sociomoral outcomes. *Social Development*, 28(4), 782-801.
- Lopez, N., Bonenberger, J. & Schneider, H. (2001) Parental disciplinary history, current levels of empathy, and moral reasoning in young adults. *North American Journal of Psychology*, 3(1), 193-204.
- Maridaki-Kassotaki, A. (2000) Understanding fatherhood in Greece: Father's involvement in child care. *Psicologia: Teoria e Pesquisa*, 16(3), 213-219.
- Marshall, L. E. & Marshall, W. L. (2011) Empathy and antisocial behaviour. *Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, 22(5), 742-759.

- McDonald, N. M. & Messinger, D. S. (2011) The development of empathy: How, when, and why. In A. Acerbi, JA Lombo & JJ Sanguinetti (Eds), *Free will, Emotions, and Moral Actions: Philosophy and Neuroscience in Dialogue* (pp. 1-35). USA: IF-Press. In press.
- Michalska, K. J., Kinzler, K. D. & Decety, J. (2013) Age-related sex differences in explicit measures of empathy do not predict brain responses across childhood and adolescence. *Developmental Cognitive Neuroscience, 3*, 22-32.
- Miklikowska, M., Duriez, B. & Soenens, B. (2011) Family roots of empathy-related characteristics: The role of perceived maternal and paternal need support in adolescence. *Developmental Psychology, 47*(5), 1342.
- Motta, D., Falcone, E., Clark, C., and Manhães, A. C. (2006) Positive parenting practices bring benefits to the development of empathy in children. *Psicologia em Estudo, 11*(3), 523-532.
- Querido, J. G., Warner, T. D. & Eyberg, S. M. (2002) Parenting styles and child behavior in African American families of preschool children. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 31*(2), 272-277.
- Rieffe, C., Ketelaar, L. & Wiefferink, C. H. (2010) Assessing empathy in young children: Construction and validation of an Empathy Questionnaire (EmQue). *Personality and Individual Differences, 49*(5), 362-367.
- Robinson, C. C., Mandleco, B., Olsen, S. F. & Hart, C. H. (2001) The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ). In B. F. Perlmutter, J. Touliatos & G. W. Holden (Eds.), *Handbook of family measurement techniques: vol. 3 Instruments and index* (pp. 319-321). Thousand Oaks, Sage.
- Romero-Martínez, Á, Lila, M., Catalá-Miñana, A., Williams, R. K. & Moya-Albiol, L. (2013) The contribution of childhood parental rejection and early androgen exposure to impairments in socio-cognitive skills in intimate partner violence perpetrators with high alcohol consumption. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 10*(8), 3753-3770.
- Schaffer, M., Clark, S. & Jeglic, E. L. (2009) The role of empathy and parenting style in the development of antisocial behaviors. *Crime and Delinquency, 55*(4), 586-599.
- Steinberg, L. & Morris, A. S. (2001) Adolescent development. *Annual Review of Psychology, 52*(1), 83-110.
- Stern, J. A. & Cassidy, J. (2018) Empathy from infancy to adolescence: An attachment perspective on the development of individual differences. *Developmental Review, 47*, 1-22.
- Strayer, J. & Roberts, W. (2004) Children's anger, emotional expressiveness, and empathy: Relations with parents' empathy, emotional expressiveness, and parenting practices. *Social Development, 13*(2), 229-254.

- Stavrinides, P., Georgiou, S. & Theofanous, V. (2010) Bullying and empathy: A short-term longitudinal investigation. *Educational Psychology, 30*(7), 793-802.
- Taner-Derman, M. (2013) Çocukların empati beceri düzeylerinin ailesel etmenlere göre belirlenmesi [Determining the empathic skill levels of children by their domestic factors]. *The Journal of Academic Social Science Studies, 6*(1), 1365-1382.
- Van der Graaff, J., Branje, S., De Wied, M., Hawk, S., Van Lier, P. & Meeus, W. (2014). Perspective taking and empathic concern in adolescence: Gender differences in developmental changes. *Developmental Psychology, 50*(3), 881.
- Van Heel, M., Bijttebier, P., Colpin, H., Goossens, L., Van Den Noortgate, W., Verschueren, K. & Van Leeuwen, K. (2020). Perspective taking, empathic concern, agreeableness, and parental support: Transactional associations across adolescence. *Journal of Adolescence, 85*, 21-31.
- Van Lissa, C.J., Hawk, S.T., Branje, S.J.T. et al. (2015) Divergence between adolescent and parental perceptions of conflict in relationship to adolescent empathy development. *Journal of Youth and Adolescence, 44*, 48-61.
- Villadangos, M., Errasti, J., Amigo, I., Jolliffe, D. & García-Cueto, E., (2016) Characteristics of empathy in young people measured by the Spanish validation of the Basic Empathy Scale, *Psicothema, 28*(3), 323-329.
- Wagers, K. B. & Kiel, E. J. (2019) The influence of parenting and temperament on empathy development in toddlers. *Journal of Family Psychology, 33*(4), 391-400.
- Yaffe, Y. (2018) Convergent validity and reliability of the hebrew version of the parenting styles and dimensions questionnaire (PSDQ) in hebrew-speaking Israeli-Arab Families. *Interpersona, 12*(2), 133-144.
- Yeung, W. J., Sandberg, J. F., Davis-Kean, P. E. & Hofferth, S. L. (2001) Children's time with fathers in intact families. *Journal of Marriage and Family, 63*, 136-154.